

ПОПЛАВЕ И ПОСЛЕДИЦЕ КОЈЕ ТРАЈУ

Анстракт: Скоро деценију после катастрофалних поплава из 2014. године, Архив Брчко дистрикта БиХ и даље је суочен са последицама и немогућностима проналажења рјешења за архивску грађу тешко оштећену овом елементарном непогодом. С обзиром да Закон о архивској дјелатности Брчко дистрикта БиХ не дозвољава уништење архивске грађе, па чак и оне која је тешко оштећена и неупотребљива, као резултат на територији Дистрикта налази се тридесет метара контаминираних архивске грађе која више од девет година чека своју пресуду.

Решење за превенцију поплава код ималаца и ствараоца грађе јесте израда детаљног плана мера заштите архивске грађе у случају ванредних ситуација. Али шта ако дође до уништења грађе последицом више силе? Постоји ли потреба за доношењем подзаконског акта о поступку с архивском грађом оштећеном од елементарних непогода којом би архив могао одобрити уништење оштећене грађе прогласивши је неупотребљивом?

У настојању да се пронађу одговори на ова питања у раду се наводе искуства Архива Брчко дистрикта БиХ као и других архива у региону анкетираних путем упитника са циљем да се размотри релевантност овог проблема, да ли је довољно постигнуто да нам се прошлост не понови, као и шта ако се понови.

Кључне ријечи: елементарна непогода – поплаве, Архив Брчко дистрикта БиХ, уништење архивске грађе, план мјера заштите архивске грађе

Елементарна непогода из 2014. године коју је изазвала катастрофална поплава у готово читавом региону узроковала је промене у раду архивских установа али и многобројне полемике, анализе, закључке, а све у настојањима да се најгоре последице поплава, уништење архивске грађе, више никада не понове. Било је очекивано да су и тада архивске установе у региону имале свјесто овој опасности и да су у складу са тим биле заштићене у великој мјери. Иако је опасност од оштећена водом у већини архивских установа мање вјероватна она је и даље могућа што нам потврђују и недавно поплављене просторије историјског архива Љубљане у Шкофја Локи.²

Међутим, страдање архивске грађе и регистратурског материјала дешава се много чешће ван архивских установа, код имаоца и ствараоца архивске грађе и регистратурског материјала (у даљем тексту: регистратура) гдје се похрањени материјал чува у неријетко неадекватним условима, подложен различитим опасностима

¹ виши архивиста, tamaravijoglavincanic@gmail.com

² *Poplava v enoti v Škofji Loki*, <http://www.zal-lj.si/2023/08/07/poplava-v-enoti-v-skofji-loki-enota-do-nadaljenga-zaprta-za-uporabnike/> (приступљено 16. августа 2023)

и несрећама. Као резултат, готово сваке године знатан дио грађе у регистратурама се неповратно уништи. Тако је било и те 2014. године у Брчком.

ГРАД БРЧКО И РИЈЕКА САВА ОД 1915. ГОДИНЕ ДО ДАНАС

Брчко дистрикт БиХ је смјештен у Посавини, у подножју Мајевице, и налази се у прилично ниској ријечној долини која чини дио базена ријеке Саве, Брке и Тиње. Цијели простор Брчко дистрикта БиХ припада Црноморском сливу односно хидросистему ријеке Саве која протиче кроз Дистрикт у дужини од око 35 км и свом дужином чини границу између Босне и Херцеговине и Републике Хрватске.³

Географске карактеристике овог подручја вијековима узрокују поплаве мањих и већих размера што је фотографијама документовала аустроугарска администрација 1915. године.

139



Слика 1 – Поплављено Брчко, 1915.⁴

Према подацима Хидролошког годишњака из 1970. године⁵ сазнајемо да је на водомерној станици у Брчком, изграђеној 1890. године, измјерен највиши водостај 25. марта 1923. године када је ријека Сава достигла, до тада највећи, историјски максимум од 900 цм.⁶ У поплавама које су поново задесиле ово подручје само двије године касније, 28/29. новембра 1925. године највећи водостај ријеке Саве у Брчком износио је 716 цм.

Поплаве су се поновиле 1931. године о чему је Среско начелство у Брчком у Извјештају о поплави ријеке Саве и одбране Савског насипа обавјестило Техничко одјељење Краљевске банске управе Дринске Бановине Краљевине Југославије. У времену од 15. у вечер до 29. октобра 1931. у јутро са кратковременим прекидом

³ Plan upravljanja rizikom od poplava za Brčko distrikt (2024–2029) – nacrt, https://www.voda.ba/uploads/docs/Plan20upravljanja20rizikom20od20poplava20za20vodno20podruC48Dje20rijeke20Save20u20Federaciji20Bosne20i20Hercegovine_ver03.pdf (приступљено 16. августа 2023).

⁴ Архив Брчко дистрикта БиХ (БиХ – АБД), Дигитална збирка разгледница Енеса Ђелеосмановића.

⁵ Hidrološki godišnjak 1970, <https://www.fhmzbih.gov.ba/podaci/hidro/godisnjak/1970%20godina.pdf> (приступљено 16. августа 2023).

⁶ Најнижи водостај измјерен је 5. јануара 1946. године када је износио 111 цм.

надале су јаке кише, више пута праћене муњама и грмљавином, услед којих су нагло набујале све брдске бујице и речице, па је услед тога дошло до наглог пораста реке Саве, која је на дан 1. новембра о.г. досегла видисину од 6.32 метра изнад нормале и излила се из свога корита. Посматрањем водостаја реке Саве у Брчком, видило се одмах да њен нагли пораст угрожава одбрамбени насип Крепић – Вучиловац, па су одмах предузете мере предострожности за одбрану Савског насипа, кога сам лично обишао, наводи у свом извјештају срески начелник Павловић.⁷

Брчко се изнова нашло у средишту пажње 1932. године када је због поплава у Посавини организована евакуације становништва. Одбор за помоћ и збрињавање пострадалих организован је 16. априла када су бродовима и шлеперима почеле пристизати прве избјеглице у Брчко. Избјеглице су смјештене у школске зграде, а кућиња подмлатка Црвеног крста и војне кухиње ангажиране су на осигурању исхране пострадалих. Дана 19. априла у Брчком је било смјештено око 800 избјеглица из околних поплавлених села, а већ наредног дана стигао је и трећи контингент евакуираног становништва из Посавине од око 1500 лица, па је по неким процјенама у Брчком у то вријеме било већ око 5000 избјеглица.⁸

У дневном листу „Политика“ из 1932. године наводи се: *Иза поплавлених села становништво се силом евакуише. У Брчком се налази осам стотина људи, жена и деце, који су смештени по месним основним школама. Одбор за прехрану добром организацијом је успео да све пострадале смести по школама и да им донекле обезбеди животу у Брчком. Најтеже је посао са многобројном марвом, за коју не може да се нађе храна. Све месне школе претворене су у народна склоништва и народе кухиње. Према последњим навештајима са поплавленог подручја, народ и марва гладују, јер није било превозних средстава да им са дотури храна која се моторним чамцем слала из Брчког. Власти силом евакуишу становнике који неће да напусте своје домове. Чамци који су преносили храну у поплавена подручја заузети су евакуацијом становништва у шлепове. Вечерас се очекује нови транспорт људи и марве, који ће вероватно приспети са две лађе „Војводе Путника“ за пријем поплавлених. У свим оближњим селима, докле није вода доспела, школе су употребљене за народна склоништа. Данас се очекује долазак подбана г. Хаџи-Омеровића, које ће са начелником Пољопривредног одељења обићи поплавена села. Према целокупном досадашњем раду види се да су сви органи јавне безбедности радили како треба. Вода је изгледа престала да расте код Брчког, иако је целу ноћ падала киша. Према последњим извештајима из Брода вода и тамо опада.*⁹

У великим поплавама које су задесиле Посавину те 1932. године, код Брчког је 18/19. априла измјерен највећи водостај ријеке Саве од 804 цм, а две године

⁷ Архив Босне и Херцеговине (АБиХ), Краљевска банска управа Дринске бановине техничко (1929–1941) (V) одјељење, Извјештај о поплави реке Саве и одбране Савског насипа, број 22133/31.

⁸ Enes S. Omerović, *Velike poplave u Bosni i Hercegovini (1918–1941)*, u: *Poplava, zemljotres, smog: prilozi ekohistoriji Bosne i Hercegovine u 20. stoljeću*, Zbornik radova, Udruženje za modernu historiju, Sarajevo 2020, 56–57.

⁹ „Евакуација села у околини Брчког“, *Политика*, Београд, 27. април 1932, 6.

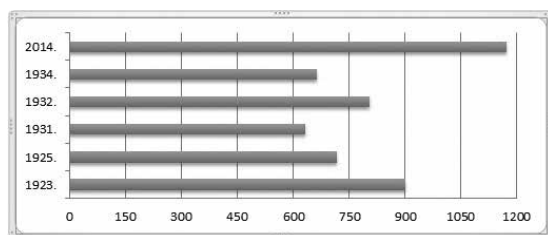
каснје, 21. новембра 1934, ниво Саве био је нешто нижи и износио је 664 цм.¹⁰ Међутим, житељи овог краја пронашли су се у сличној ситуацији и 1970. када је организована евакуација становништва из Брчког.



141

Слика 2 – Поплаве у Брчком 1932. и 1970.¹¹

Међутим, поплавни догађај из 2014. године окарактеризан је као највећа природна катастрофа не само у Брчком, већ у цијелој држави Босни и Херцеговини у последњих 130 година, а захватио је приближно једну трећину територије и више од милион људи. Катастрофа је погодила оба ентитета (Федерација БиХ, Република Српска) и Брчко дистрикт БиХ. Урбана, индустријска и рурална подручја потпуно су потопљена, без струје и комуникација, а оштећени су путеви и саобраћајни објекти. Посљедично, велики број кућа је уништен или оштећен или остављен под водом, што је довело до значајног броја расељених домаћинстава.¹² У Хидролошкој постави Гуња¹³, која се налази са друге стране ријеке Саве и која је мостом повезана са Брчком, 17. маја 2014. године у 14:36 измјерен је водостај у висини од 1173 цм.¹⁴



Слика 3 – Графикон поплава са водостајем ријеке Саве код Брчког (Гуње) кроз године

¹⁰ Е. С. Омеровић, *nav. djelo*, 81.

¹¹ БиХ – АБД, Дигитална збирка разгледница Енеса Ћелеосмановића

¹² Plan upravljanja rizikom od poplava za Brčko distrikt (2024-2029) – nacrt, https://www.voda.ba/uploads/docs/Plan20upravljanja20rizikom20od20poplava20za20vodno20podruC48Dje20rijеke20Save20u20Federaciji20Bosne20i20Hercegovine_ver03.pdf (приступљено 16. августа 2023)

¹³ Gunja je naseljeno mjesto i istoimena općina koja je administrativni dio Vukovarsko-srijemske županije. Smještena je u zapadnom Srijemu na lijevoj obali Save, uz sami rub na granici s Bosnom. Naslovna – Službene stranice Općine Gunja, <https://www.gunja.hr/> (приступљено 23. августа 2023)

¹⁴ Velike vode donjeg toka rijeke Save tijekom svibnja 2014. godine, hidro.dhz.hr/hidroweb/pocetna/Poplave/PoplaveSave.html (приступљено 23. августа 2023)

Процијењене штете и губици на подручју Брчко дистрикта БиХ за поплавне догађај из 2014. године износиле су:¹⁵

- Број евакуисаних људи из поплавлених подручја 1.246
- Број уништених кућа 54
- Број оштећених кућа 762
- Штете – пољопривредни сектор 3,48 мил. ЕУР
- Губици – пољопривредни сектор 0,63 мил. ЕУР
- Штете – транспорт и инфраструктура 4,9 мил. ЕУР
- Губици – транспорт и инфраструктура 0,77 мил. ЕУР

142



Слика 4 – Поплављено Брчко, 2014.¹⁶

ПОПЛАВЉЕНА АРХИВСКА ГРАЂА ИЗ 2014. ГОДИНЕ И ПОСЛЕДИЦЕ

Доношењем Закона о архивској дјелатности Брчко дистрикта Босне и Херцеговине 2004. године¹⁷ уређена је област архивске дјелатности на подручју Брчко дистрикта БиХ, па су самим тим створени и формални услови за оснивање Архива Брчко дистрикта БиХ. Услиједила је изградња административног објекта (зграда Архива Брчко дистрикта БиХ) започета 2003. године, са искључивом намјеном одлагања архивског материјала.¹⁸ Иако је пријем првих радника отпочео крајем 2011, формирана Служба за архив у саставу Владе Брчко дистрикта БиХ радила је у ограниченом капацитету све до 2017. године по пријему архивисте и архивског техничара за евиденцију и заштиту архивске грађе ван архива.

¹⁵ Plan upravljanja rizikom od poplava za Brčko distrikt (2024-2029) – nacrt, https://www.voda.ba/uploads/docs/Plan20upravljanja20rizikom20od20poplava20za20vodno20podruC48Dje20rijeke20Save20u20Federaciji20Bosne20i20Hercegovine_ver03.pdf (приступљено 16. августа 2023)

¹⁶ Poplave – grad Brčko, <https://www.dron.ba/bs/portofolio/poplave-grad-brcko/> (приступљено 30. августа 2023)

¹⁷ „Службени гласник Брчко дистрикта БиХ“, бр. 44/04.

¹⁸ *Idejno rješenje za objekat Arhiva Brčko distrikta BiH*, Osnovno državno preduzeće „Projekt“, Brčko 2002.

Овај недостатак стручног кадра надлежне архивске установе омогућио је самовољно уништење архивске грађе у регистратурама за вријеме и после поплава 2014. године, из разлога опште неинформисаности и непуњености регистратура о прописаним техничким условима за чување грађе, о превентивним мјерама и важности заштите грађе од елементарних непогода, као и о казнама у Закону везаним за незаконито уништење грађе. Као резултат тога априла 2014. године масовно су уништени поплавлена архивска грађа и регистратурски материјал у Брчко дистрикту БиХ о чему готово да не постоје писани докази нити комисијски записници о уништењу.

Једина регистратура која је доставила извјештај о потопљеној архивској грађи било је Јавно предузеће „Лука Брчко“ д.о.о. Брчко дистрикт БиХ чија је грађа била у води четири дана, односно у периоду од 16. до 19. маја. 2014. године. У извјештају се наводи да је сложном акцијом запослених радника предузећа 19. маја архивска грађа извучена из просторије и сложена на палете да би се што више оциједила од воде. Формирана комисија за утврђивање стања архивске грађе оцијенила да је уништено око 20% цјелокупне грађе као и да се грађе односи на документацију Управног одбора ЈП „Лука Брчко“, финансијску документација, документацију о поступцима набавке, службене гласнике и сл. У допису се апелује да се комисија из Службе за архив упути у ЈП „Лука Брчко“ како би одобрила уништење наведене грађе.¹⁹ Служба за архив одобрила је излучивање потопљеног безвриједног регистратурског материјала али не и потопљене архивске грађе.

По успостављању редовног стручног надзора над регистратурама у Брчко дистрикту БиХ 2017. године евидентирано је и даље постојање тешко оштећене архивске грађе и регистратурског материјала поплавлених у елементарној непогоди 2014. године у укупној количини од 30 метара дужних и то код слиједећих регистратура:

- Влада Брчко дистрикта БиХ – Одјељење за расељена лица, избјеглице и стамбена питања;
- Дирекција за финансије Брчко дистрикта БиХ;
- Полиција Брчко дистрикта БиХ;
- Јавно предузеће „Лука Брчко“.

Слика 5 –
Поплављена
грађа
Полиције Брчко
дистрикта БиХ



¹⁹ Извјештај Јавног предузећа „Лука Брчко“ Брчко дистрикт БиХ о потопљеној грађи од 16. маја 2014. до 19. маја. 2014. године, број: 803/14 од 23. маја 2014. године

У записницима о извршеном редовном прегледу уређености архивског половања код наведених имаоца и ствараоца регистратурске грађе Служба за архив наложила је следеће мјере:

144

1. Потребно је утврдити рокове чувања цјелокупне грађе на основу Листе категорија регистратурског материјала са роковима чувања и сачинити попис поплављене архивске грађе (теже и лакше оштећене) и поплављеног регистратурског материјала. Уколико је због наведеног оштећења немогуће физички отворати техничку јединицу (регистратор, архивску кутију, хербаријум) у том случају преузети натпис са техничке јединице: назив грађе, редни број техничке јединице, класификациона ознака, број из архивске књиге и година. Пописан безвриједни регистратурски материјал упутити Служби за архив у виду Захтјева за излучивање безвриједног регистратурског материјала.
2. Издвојену архивску грађу са знацима оштећења потребно је покушати спашавати – дезинфекција, сушење, чишћење и препакивање у нове техничке јединице (регистраторе) и/или слање на лијечење (конзервација, рестаурација). У супротном, обољелу грађу неопходно је изоловати како не би иста контактирала преосталу грађу у депоу и заштити запосленике да не би удисањем или додиривањем изазвали нежељене респираторне проблеме или алергијске реакције (носити заштитне маске, рукавице, обућу и заштитно одијело).
3. С обзиром да Служба за архив у складу са Законом нема овлаштења да одобрава уништење архивске грађе (трајног карактера), била она поплављена, уништена или не, препорука је да се поводом поплављене архивске грађе са тешким оштећењима консултују и представници надлежне надзорне здравствене службе и/или санитарна инспекција.

С обзиром да Служба за архив нема лабораторију за конзервацију и рестаурацију, контактирали смо приватног конзерватора и рестауратора из Сарајева који је извршио процјену рестаурације и конзервације потопљених стотињак књига различитог формата Дирекције за финансије Брчко дистрикта БиХ који су од изузетног значаја, а који су по његовим ријечима у лошем стању.²⁰

Међутим, на процјени конзерватора се све и завршило с обзиром да ниједна од наведених регистратура није направила помак у рјешању овог проблема оправдавајући своју неактивност недостатком финансијских средстава за лијечењем оштећене грађе, али и неспремношћу постојећег кадра за бављење овим послом.

²⁰ Фонд од стотињак књига различитог формата налази се у лошем стању, прекривен прашином и прљавиштином. На књигама се налазе трагови влаге и плјесни као и дјеловања инсеката. Такођер, на књигама и страницама су присутне подеротине, одвојене корице од књига, трагови селотејн трака итд. посебан проблем јесте инфекција гљивицама и плјесни, што представља потенцијалан извор заразе за друге књиге приликом складиштења, те је потребно темељито чишћење и дезинфекција. Књиге су нестручно ускладиштене, једна на другу и тако постоји ризик од даљњег оштећивања. Вријеме потребно за комплетирање наведеног пројекта конзервације и рестаурације књижног фонда је од 12 до 18 мјесеци. Цијена наведеног пројекта, укључујући трошкове потребних анализа, трошкове потрошног рестаураторског материјала и ауторског хонора износи 30.000 КМ (конвертибилних марака) или 15.000 ЕУР. Едиб Хусеинагић, дипл. конзерватор и рестауратор, Сарајево, 14. октобар 2021.

Имајући у виду да Закон о архивској дјелатности у Брчко дистрикту БиХ не дефинише потребу доношења Плана заштите и спашавања архивске грађе у ванредним условима, као једина мјера превентивне заштите Служба за архив наложила је свим регистратурама на територији Брчко дистрикта БиХ да формирају комисију за спашавање архивске грађе и регистратурског материјала у случају ванредних прилика.

Комисија се формира у складу са чланом 11 Закона који у тачки 3 наводи да сви имаоци и ствараоци регистратурског материјала и архивске грађе планирају и спроводе мјере заштите регистратурског материјала и архивске грађе у случају ванредних прилика (природне несреће: поплава, пожар, земљотрес, као и несреће које проузрокује човек: саботажа и оружани сукоб). Наређено је да комисију морају чинити најмање четири члана, од којих је водитељ тима/координатор овлашћени радник за руковање са регистратурским материјалом и архивском грађом у регистратури. На овај начин би се избјегло пребацивање одговорности само на једну особу али и дала предност особи која има знатније шире знање о материји. Потребно је да о формирању Комисије за спашавање регистратурског материјала и архивске грађе, као и имена чланова Комисије, обавјести Службу за архив писаним путем. Додатна је препорука регистратурама које складиште архивску грађу и регистратурски материјал у подрумима да архивску грађу не одлажу на доњу полицу сталаже.

РЕЗУЛТАТИ АНКЕТЕ „ПОПЛАВЕ И АРХИВСКА ГРАЂА У РЕГИСТРАТУРАМА“

Како бисмо дошли ближе рјешавању проблема поплавлене архивске грађе у Брчко дистрикту БиХ ауторица овог рада обратила се архивским установама у региону путем упитника са двадесет и четири питања под насловом „Поплаве и архивска грађа у регистратурама“. Упитник је намијењен првенствено архивским запосленицима који раде са имаоцима и ствараоцима регистратурске грађе држава у региону, а које су биле суочене са последицама поплава из 2014. године, али и оштећењима од воде из других извора (олуја, пуцање водоводних цијеви или због воде којом се гасе пожари). Основна идеја и значај овог упитник огледа се у препознавању проблема, у којој мјери је он заступљен, као и о размјени искуства и проналажењу рјешења.

На самом упитнику образложено је ко спроводи истраживање, зашто се оно спроводи и како ће одговори бити употријебљени. Остављена је могућност и анонимности испитаника, али и дијелења личног искуства са проблемима поплавлене и тешко оштећене грађе трајног карактера.

На анкету је одговорило осам (8) архивских установа, од којих су четири (4) запосленика из Републике Србије, један (1) из Републике Хрватске и три (3) из Босне и Херцеговине. Који су најзначајнији сумарни резултати анкете?

- Већина архивских установа посједује План заштите и спашавања архивске грађе у ванредним условима, али то се не односи и на регистратуре које спорадично посједују План заштите и спашавања архивске грађе у ванредним условима.
- У свим регистратурама у протеклих десет година на подручју дјеловања

анкетираних архивских установа било је оштећења архивске грађе и регистратурског материјала узрокованог елементарним непогодама. Оштећење архивске грађе узроковано је поплавама, због пуцање водоводних цијеви, прокишњавања, али и гашења пожара водом.

- У већини анкетираних архивских установа поплављена грађа била је неупотребљива, али је било примјера и лакших оштећења. Немогућност идентификације грађе на основу вањских ознака, тј. етикете на техничким јединицама паковања, забиљежена је у 37,5% случајева, дјелимична идентификација грађе била је изводљива у 62,5%, а потпуна идентификација грађе могућа је у 25% случајева.
- Оштећена грађа односила се и на грађу предвиђену за трајно чување (у шест архива), као и на грађу са роковима чувања (седам архива).
- У највећој мјери грађа је сушена (50%), а само у 12,5% послата на лијечење. У 25% случајева ништа није предузето.
- По питању опхођена са грађом трајног карактера оштећеној у поплавама регистратуре су:
 - самостално уништиле грађу без надлежне архивске установе у 12,5%;
 - самостално уништиле грађу са најавом надлежној архивској установи 12,5%;
 - регистратуре су уништење грађе обавиле уз сагласност надлежне архивске установе у 37,5%;
 - у 37,5% случајева грађа није уништена јер надлежна архивска установа није одобрила уништење грађе трајног карактера.
- Оно што је интересантно у случају када су регистратуре уз сагласност надлежне архивске установе уништавале трајну архивску грађу тешко оштећену у поплавама, ауторица је поставила додатно питање на основу које Законске регулативе је тако нешто спроведено, али одговор није достављен.
- Даље, на питање да ли је надлежна архивска установа или регистратура затражила надзор санитарног инспектора, инспектора заштите на раду или консултвала надлежну, здравствену службу прије уништења поплављене грађе, у 25% случајева затражен је инспекцијски надзор док у већини (62,5%) није.
- По резултатима анкете, регистратуре у 50% случајева и даље посједују грађу трајног карактера оштећену у поплавама коју због недостатка средстава не могу послати на лијечење. Надаље, у регистратурама се у 28,6% случајева и даље чува трајна грађа уништена у поплавама која чека уништење које надлежна архивска установа не може да одобри због недостатка Законске регулативе.

ВИША СИЛА И ЗАКОН НЕКАДА

У Босни и Херцеговини, као и у региону, не постоји законска одредба која омогућава да се уништи грађа трајног карактера била она у потпуности или дјелимично оштећена и неупотребљива. Да ли је тако било одувјек?

Истраживањем законске регулативе ауторица овог рада пронашла је документ који реферира проблематику поплављене архивске грађе шездесетих година у некадашњој републици Југославије, а данашњој сусједној држави Републици Хрватској. Наиме, ријеч је о *Упутима о поступку с архивском и регистратурном грађом оштећеном од елементарних непогода* која се налази код ималаца грађе које је донео Републички секретаријат за културу РС Хрватске 1965. године.²¹

У образложењу Упута наводи се да је архивска надзорна установа установила да је извјестан број ималаца регистратура, и поред јасних законских прописа, неправилно поступао с регистратурном грађом оштећеном приликом поплава које су у години 1964. захватиле поједина подручја СР Хрватске, иако се ничим не може оправдати самовољно уништавање оштећене регистратурне грађе без знања и судјеловања архива и других надлежних органа.

Даље се детаљно наводи поступак спашавања грађе, док се члан 3 специфично односи на теже оштећену регистратурну грађу у случају када се доводи у питање њена даља употреба и опстанак. У том случају наводе се слиједећи кораци у поступању:

- ималац ће сачинити сумарни попис оштећене грађе (назив имаоца односно творца, врсту грађе по садржају, раздобље из којег грађа потјече и што тачнију количину оштећене грађе);
- уз попис обавезно је навести податке о сређености грађе пре оштећења, какве је евиденције водио ималац (архивска књига, инвентарни преглед и др.), како је грађа била архивирана (у свежњима, кутијама, омотима и сл.), гдје је била смјештена (на полицама, у сандуцима, на поду итд.); ступањ оштећености грађе;
- попис израђује комисија у коју ималац грађе одређује најмање три своја службеника.

Уништење тешко оштећене архивске односно регистратурне грађе, која због оштећења није за даљу употребу, врши посебна комисија. Ову комисију, коју саставља ималац грађе у договору са надлежним архивом, сачињавају по један представник имаоца грађе, надлежног архива и органа надлежног за послове архивске службе (општине, котара, Републике). Ако се ради о оштећеној архивској односно регистратурној грађи рачуноводственог садржаја у комисију улази и представник надлежног органа за финансије. У случајевима гдје би услјед загађености архивске односно регистратурне грађе и просторија, као нпр. код поплаве, могло бити угрожено здравље становништва (зараза, епидемија) у комисију улази и представник надлежне, надзорне здравствене службе. Њен задатак је да установи да ли је оштећену односно загађену архивску грађу наведену у попису могуће спашавати или ће се због више силе уништити. Начин уништења оштећене грађе предлаже комисија, као и шта је потребно учинити и како поступати са преосталом грађом

²¹ Упут је донијет на основу члана 29. и 50. Закона о заштити архивске грађе и архивима, у вези са чланом 16. и 18. истога Закона, „Народне новине“, 41/62. Stjepan Bačić, *Postupak s arhivskom građom oštećenom od elementarnih nepogoda*, Arhivski vjesnik, Zagreb 1965, 395-397, <https://hrcak.srce.hr/131071> (приступљено 11. априла 2024)

која остаје код имаоца. Ако је елементарном непогодом оштећена регистратурна грађа коју је могуће излучити по постојећи прописима, то ће се обавити на редован, прописан начин.

Упут је достављен свим архивским установама у СР Хрватској и обавјављен је јавно да би се тиме омогућили што шира примјена и кориштење од стране свих заинтересованих.

ВИША СИЛА И ЗАКОН САДА

С обзиром да једини доступан примјер законске одредбе која дефинише и третира проблем поплављене грађе као и поступање са тешко оштећеном грађом долази из некадашње Социјалистичке републике Хрватске, логично је осврнути се и претражити како се данас архивске установе у Републици Хрватској носе са овом проблематиком.

148

У сврху спасавања оштећених књига и докумената страдалих у поплави у јуну 2008. године у Републици Хрватској отворен је Центар за спасавање архивског градива ХДА у оквиру Средишњег лабораторија за конзервацију и растаурацију (СЛКР) који се налази у Керестинцу. Центар је опремљен за брзо спасавање мокре и влажне грађе. У првом реду, замрзавањем мокрих књига и докумената тренутно се зауставља развој плијесни и разградња папира и градиво је конзервирано до тренутка реставрације. Замрзнуте књиге суше се у комори за лиофилизацију, а након реставрирања на градиву нема видљивих трагова катастрофе. Центар је такођер опремљен просторијом за сушење повишеном температуром у којој је могуће осушити велике количине мокрог градива у кратком року. Центар за спасавање архивског градива ХДА битно је унаприједио заштиту писане баштине у случају катастрофа и зато је од великог значаја не само за Хрватску, већ и за сусједне земље у регији.²²

Дјелотворност ове установе показала се већ 2014. године када је Вуковарско-сријемску жупанију, која се налази са лијеве стране ријеке Саве и Брчког, захватила поплава. Помоћ Државног архива из Загреба и пријем оштећене архивске грађе у Центар за спасавање архивске грађе у случају катастрофа у Керестинцу била је од круцијалног значаја за спасавање и заштиту архивске грађе овог подручја.²³ По-

²² Igor Kozjak, *Spašavanje arhivskoga gradiva nakon katastrofa: nove mogućnosti Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva*, Arhivski vjesnik, Zagreb 2010, 85, 98.

²³ Nadalje, uz svesrdnu pomoć Državnoga arhiva iz Zagreba, na čelu s ravnateljicom Vlatkom Lemić i pomoćnicom za zaštitu arhivskoga gradiva Tatjanom Mušnjak, prikupljena arhivska građa poput crkvenih knjiga i ostala dokumentacija (obiteljski albumi, knjige i dr.) na pravilan način je zbrinuta. Prvotno je arhivska građa dolaskom električne energije u Račinovce bila smještena u navedenom privremenom u skladištu i pohranjena u većem dubinskom hladnjaku (jer se smrzavanjem mokroga arhivskoga gradiva zaustavljaju procesi truljenja i razvoja bakterija) kojega je za navedenu akciju osigurao i dopremio Muzej brodske Posavlja. Potom je arhivska građa otpremljena u Zagreb (Centar za spašavanje arhivske građe u slučaju katastrofa u Kerestinecu) na daljnje zbrinjavanje. Također napominjemo da je Državni arhiv Hrvatske u dopisu upućenom ZMSG Županja, od 17. rujna 2014, izvijestio

требно је истаћи да је Државни архив из Загреба не само притекао у помоћ, већ је и о свом трошку збринуо поплављено архивско градиво.

Додатно, Хрватско књижничарско друштво је 2012. године у сарадњи са Међународним савезом књижничарских друштава и установа издало *Кратки приручник за приправност и планирање мјера заштите у случају катастрофа*²⁴ намјењен свом особљу запосленом у књижницама и архивима у којем се разрађују слиједећа поглавља:

- процјена ризика (препознавање могућих извора катастрофе);
- превенција и заштита (управљање ризиком катастрофе);
- приправност за случај катастрофе (спремност за катастрофе);
- реакција и одговор на катастрофу (током катастрофе);
- обнова након катастрофе (нормализација стања).

149

Татјана Мушњак, која је учествовала у спасавању грађе Вуковарске-сријемске жупаније као запосленик Државног архива из Загреба, истиче у свом раду „да оштећења споменика културе писаних на папиру у елементарним несрећама нису с конзерваторско-рестаураторског стајалишта неке посебне врсте оштећења, тежина проблема је у томе што у таквим ситуацијама долази до оштећивања великих количина грађе чије спасавање захтијева ангажирање великог броја људи, осигурање великог простора за обраду оштећеног материјала, а такође и утрошак великих материјалних средстава“.²⁵

Намеће се закључак да се у Републици Хрватској Упути из 1962. године неће обновити јер ће архивске установе у овој држави дати све од себе да до сличних ситуација више не дође.

ВИША СИЛА И ТРЖИШТЕ

Док љето 2023. године пролази у страху од нових елементарних непогода на подручју Балкана узрокованих обилним падавинама са градом, снажним ветром па и торнадом (ткз. суперћелијском олујом која је поред људских жртава и имовинских губитака нанела велику штету и архивској грађи у Словенији), а скоро деценију после разорних поплава из 2014. године, после безброј написаних радова и дискусија о мјерама сигурности и заштити од поплава, морамо се запитати колико је заштита архивске грађе у случају елементарних непогода заправо у нашим рукама.

kako će Arhiv spašeno arhivsko gradivo shodno slobodnim kapacitetima zbrinuti o vlastitom trošku. Izvješće o štetama i postupku obnove na poplavljenom području, https://www.vusz.hr/Cms_Data/Contents/VSZ/Folders/dokumenti/sjednice/20-sjednica-skupstine-09-07-2015/~contents/5B6JM87F6EZ3D9EQ/tocka1.pdf (приступљено 23. августа 2023)

²⁴ IFLA-in kratki priručnik za pripravnost i planiranje mjera zaštite u slučaju katastrofa, <https://www.hkdrustvo.hr/clanovi/alib/datoteke/file/IFLA-in%20kratki%20prirucnik%20za%20pripravnost%20-%20McIlwaine,%20John.pdf> (приступљено 23. августа 2023)

²⁵ Tatjana Mušnjak, *Spašavanje spomenika kulture pisanih na papiru u slučaju poplava*, Arhivski vjesnik, Zagreb 1987, 117.

Да потражња диктира тржиште, као и да је готово немогуће предухитрити поплаву и поред свих превентивних мера, говори нам италијанска компанија Frati&Livi²⁶ која бави опоравком од катастрофа за архиве, библиотеке и музејске репозиторије већ две деценије. Компанија се може похвалити низом успешних интервенција, како у случају великих природних катастрофа и/или катастрофа изазваних човјеком – као што су у Торину 2000, Аули 2011, Бастигли и Бомпорту 2014, Ђенови 2014, Венецији 2019. и Маршима 2022. године – тако и у случају пропадања збирки које се може приписати неодговарајућим условима животне средине (као што је прекомерна влажност, укључујући инфилтрацију воде, лошу вентилацију, обилне наслагe прашине, итд.) које изазивају контаминацију гљивица и инфестацију инсеката, глодара и птица. У случају несрећа и оштећења архивског и књижног наслеђа, Frati&Livi је у могућности да пошаље свој спасилачки тим на лице места у року од 12 сати од захтева за интервенцијом. Да би повратио и одмах обезбедио угрожене колекције, тим ради на месту катастрофе користећи квалификовано особље, консолидоване процедуре, иновативне технологије, најсавременију машинерију. Они нуде седам интегрисаних решења (опоравак и спас, тренутно блокирање буђи и пролиферације гљивица са криосејфти системом (crisofetisistem), безбедно руковање и транспорт, смрзавање, сушење, рекондиционирање (обнављање) у складу са законом, као и ремедијацију животне средине и санитацију, а све са циљем спасавања и рестаурације архивске и библиотечке грађе.

ЗАКЉУЧАК

„Земљотрес, пожар, помор ни изблиза се са поплавом не могу мерити. Неодољива бујица све меље и руши. Оно чега се докопа постаје њен плен, њена својина, играчка њених прохтева.“²⁷

С обзиром да су природне катастрофе неочекиване и у већини случајева ван сваке људске контроле, од највеће важности за заштиту архивске грађе јесте правовремена реакција с циљем спречавања или смањивања штете деструктивних последица на грађу. Планирање превентивних мјера заштите у случају ванредних ситуација основна је мјера сигурности заједно са едукованим, оспособљеним и савесним запосленицима који ће спровести ефикасну акцију спасавања. Санирање последица катастрофа, рестаурацијом и конзервацијом, требала би бити наредна мјера којом би се у потпуности вратио живот оштећеној архивској грађи. Треба истаћи да овај корак несумњиво мање зависи од финансијских средстава, а више од развијености свијести о значају архивске грађе коју је потребно спашавати. Ако замислимо свијет у којем се сви писани извори губе неповратно сваки пут када се догоди нека катастрофална несрећа, вриједни документи никада се не би преносили будућим генерацијама, историја би морала стално да се преправља, а друштво у цјелини не би напредовало.

Имајући у обзир горе наведено закључује се да је Архив Брчко дистрикта БиХ несумњиво захваљујући скоро деценијској стагнацији по овом питању принуђен да проблему постојања оштећене архивске грађе на територији Брчко дистрикта БиХ

²⁶ Frati&Livi, <https://www.fratielivi.it/en/disaster-recovery/> (приступљено 23. августа 2023)

²⁷ „Од Раче до Брчког“, Време, Београд, 20. април 1932.

приступи истом методологијом рјешавања проблема која је била у пракси прије више од 60 година, тј. усвајању нове законске регулативе која би омогућила:

- комисијско процијењивање степена оштећења поплављене архивске грађе;
- категоризацију архивске грађе на лакша и тежа оштећења;
- рестаурацију и конзервацију архивске грађе;
- учествовање у одлуци о уништењу неповратно оштећене архивске грађе.

Међутим, поставља се етичко питање треба ли једна архивска установа да буде саучесник у уништењу архивске грађе па макар била она и у потпуности уништена, као и да ли архивска установа свесно може себе да искључи из ове приче и рјешавање проблема препустити другим актерима да раде по својој вољи мимо струке, законских оквира и последица.

Оно што преостаје Архиву Брчко дистрикта БиХ и запосленицима овог архива јесте перманентни рад на ширењу свјести о значају и заштити архивске грађе и усвајање превентивних мјера, а све у настојању али и нади да ће и Дистрикт, можда за неку нову деценију, при рјешању сличних проблема приступити на начин на који поступа и сусјед са друге стране ријеке Саве.

РЕЗИМЕ

Више од сто тридесет година од како се званично мјери водостај ријеке Саве у Брчком, овај град није задесила већа поплава од оне из 2014. године. О разарајућим последица ове елементарне катастрофе у Брчком данас свједочи управо архивска грађа у регистратурама, поплављена и уништена.

С обзиром да се Архив Брчко дистрикта БиХ нашао у пат-позицији по којој архивску грађу нити може законски излучити нити лијечити, потражени су одговори у искуствима других архивских установа у региону такође суочених са истом проблематиком.

Направљен је осврт на некадашњу законску регулативу у СФР Југославији која се бавила питањем поплављене архивске грађе, а на крају рада истакнути су и позитивни примјери државе која дијели са Босном и Херцеговином границу, исте проблеме, исту ријеку али очигледно различиту „нафаку“.²⁸

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архив Босне и Херцеговине, Краљевска банска управа Дринске бановине техничко (V) одјељење, Извјештај о поплави реке Саве и одбране Савског насипа
- Архив Брчко дистрикта БиХ, Дигитална збирка разгледница Енеса Ћелеосмановића
- Ваčić, Stjepan. Postupak s arhivskom građom oštećenom od elementarnih nepogoda, Arhivski vjesnik, Zagreb 1965, 395-397, <https://hrcak.srce.hr/131071>, (приступљено 11. априла 2024)

²⁸ Sudbina, usud, kob, nesreća, hrana, izdržavanje (tur.) Nafaka, <https://znamenje.net/rec/nafaka/> (приступљено 31. августа 2023)

- Kozjak, Igor. *Spašavanje arhivskoga gradiva nakon katastrofa: nove mogućnosti Središnjeg laboratorija za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva*, Arhivski vjesnik, Zagreb 2010, 85, 98.
- Mušnjak, Tatjana. *Spašavanje spomenika kulture pisanih na papiru u slučaju poplava*, Arhivski vjesnik, Zagreb 1987, 117.
- Omerović, S. Enes. *Velike poplave u Bosni i Hercegovini (1918–1941), u: Poplava, zemljotres, smog: prilozi ekohistoriji Bosne i Hercegovine u 20. stoljeću*, Zbornik radova, Udruženje za modernu historiju, Sarajevo 2020, 56-57, 81.
- „Време”, Београд, *Од Раче до Брчког*, 20. април 1932.
- „Политика“, Београд, *Евакуација села у околини Брчког*, 27. април 1932.
- „Службени гласник Брчко дистрикта БиХ“, бр. 44/04.
- Frati&Livi, <https://www.fratielivi.it/en/disaster-recovery/> (приступљено 23. августа 2023)
- Hidrološki godišnjak 1970, <https://www.fhmzbih.gov.ba/podaci/hidro/godisnjak/1970%20godina.pdf> (приступљено 16. августа 2023)
- IFLA-in kratki priručnik za pripravnost i planiranje mjera zaštite u slučaju katastrofa, <https://www.hkdrustvo.hr/clanovi/alib/datoteke/file/IFLA-in%20kratki%20prirucnik%20za%20pripravnost%20-%20McIlwaine,%20John.pdf>, (приступљено 23. августа 2023)
- Izvješće o štetama i postupku obnove na poplavljenom području, https://www.vusz.hr/Cms_Data/Contents/VSZ/Folders/dokumenti/sjednice/20-sjednica-skupstine-09-07-2015/~contents/5B6JM87F6EZ3D9EQ/tocka1.pdf (приступљено 23. августа 2023)
- Osnovno državno preduzeće „Projekt“, *Idejno rješenje za objekat Arhiva Brčko distrikta BiH*, Brčko 2002.
- Plan upravljanja rizikom od poplava za Brčko distrikt (2024-2029) – nacrt, https://www.voda.ba/uploads/docs/Plan20upravljanja20rizikom20od20poplava20za20vodno20podruC48Dje20rijeke20Save20u20Federaciji20Bosne20i20Hercegovine_ver03.pdf, (приступљено 16. августа 2023)
- Poplave – grad Brčko, <https://www.dron.ba/bs/portofolio/poplave-grad-brcko/> (приступљено 30. августа 2023)
- Poplava v enoti v Škofji Loki, <http://www.zal-lj.si/2023/08/07/poplava-v-enoti-v-skofji-loki-enota-do-nadaljenga-zaprta-za-uporabnike/> (приступљено 16. августа 2023)
- Službena stranica Općine Gunja, <https://www.gunja.hr/> (приступљено 23. августа 2023)
- Velike vode donjeg toka rijeke Save tijekom svibnja 2014. godine, hidro.dhz.hr/hidroweb/pocetna/Poplave/PoplaveSave.html (приступљено 23. августа 2023)

Tamara VIJOG LAVIN MANČIĆ

FLOODS AND THE LASTING CONSEQUENCES

Summary

For more than thirty years since the water level of the river Sava has been officially measured in Brčko, this town did not have a flood event as large as the one that happened in 2014. The archival material in registers, flooded and destroyed, testify about the devastating consequences of this natural disaster in Brčko today.

Considering that the Archives of the Brčko District of Bosnia and Herzegovina found itself in a no-win situation since it cannot legally exclude nor restore archival material, we looked into the experience of other archival institutions in the region faced with the same issue.

We have reviewed the former legislation of the SFR Yugoslavia that dealt with the question of flooded archival material, and at the end of this work, we pointed out the positive examples of the state that shares a border with Bosnia and Herzegovina, the same problems, the same river, and obviously the same “nafaka.”²⁹

153

²⁹ Destiny, fate, doom, daily bread, aliment (tr. *nafaka*). Retrieved August 31, 2023, from <https://znacenje.net/rec/nafaka/>